

СЕКЦІЯ 7
АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ:
ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колесник Володимир

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«СТОПИ ВІШНУ» У ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ
ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

***Анотація.** У статті автором було розглянуто феномен «стоп Вішну». Простежено витоки та знайдено етнографічні паралелі цих зображень. Проаналізовані інтерпретації дослідників щодо «стоп» та вказані перспективи досліджень.*

***Ключові слова:** Північне Причорномор'я, бронзовий вік, інгульська катакомбна культура, поховальний обряд, стопи Вішну.*

***Abstract.** In this article, the author considered the phenomenon of "feet of Vishnu". The origins and ethnographic parallels of these images have been traced. Interpretations of researches regarding "feet" have been analyzed and the prospects of research have been indicated.*

***Keywords:** Northern Black Sea coast, Bronze Age, Ingul catacomb culture, funeral rite, "feet of Vishnu".*

У поховальному обряді деяких катакомбних культур середньобронзового віку Східної Європи практикувалося нанесення на долівку могильної камери вохрианих зображень пари людських стоп. Доволі поширеною є ця практика, зокрема, у пам'ятках самої західної культури катакомбної області – інгульської. У науковій літературі за цими зображеннями закріпилася назва «стопи Вішну», за аналогією з атрибутом головного бога індуїзму. «Стопи Вішну» в похованнях причорноморського бронзового віку ставали об'єктом дослідження деяких науковців, щоправда розгорнутої узагальнюючої праці з цього питання так і не з'явилося. У нашій публікації пропонується стислий історіографічний нарис зазначеної теми.

«Стопи Вішну» являють собою виконані червоною вохрою зображення, що нагадують людські стопи або відбитки стоп. Для розуміння семантики цього атрибуту важливо враховувати, що могила у багатьох древніх релігійних системах розглядалася як житло померлого [3, с. 117]. Найчастіше зображення у похованнях є парними, іноді – одинарними, зрідка трапляються 3 і 4 «стопи». Найбільше таких поховань досліджено у міжріччі Південного Бугу та Дніпра – серединному ареалі інгульської катакомбної культури. Важливе спостереження зробив С. Небрат, помітивши завдяки картографії тенденцію локалізації поховань зі «стопами» у вигляді ланцюжка, що тягнеться на схід [8, с. 16].

Чому ж саме вохрою нанесені ці зображення? Ця червона органічна фарба часто використовувалася у поховальних обрядах бронзового віку, зокрема й катакомбників-інгульців, що «пов'язане з вираженням ідеї переходу похованих з одного світу в інший» [7, с. 125]. До того ж вохра має антисептичні властивості. Можливо, що цей пігмент мав сакральну «захисну функцію».

Вочевидь, витоки цього феномену потрібно шукати раніше. Культ стопи виник ще у верхньому палеоліті і мав значне поширення. Вважається, що він був пов'язаний з магією сліду та відігравав значну роль у мисливських ритуалах. Культ є складовою магії інших частин тіла, насамперед черепа й ноги. Нагадаємо, що інгульці відомі яскравим і поширеним у них культом модельованих черепів [4, с. 74].

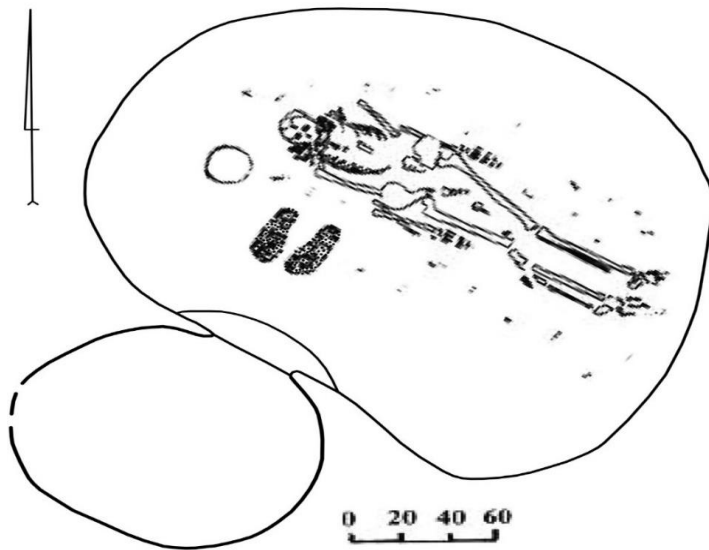

Рис. 1. Кривий Ріг, 12-й мкр. ПівніЗК, «Лук'янівка» к. 1 п. 10 (за: 6, рис. 39.6)

Зображення «стопи» відомо також на хронологічно раніших за інгульську культуру стелах епохи палеометалу. Щодо їх сакрального значення у дослідників немає одностайної думки. Існує гіпотеза, що стели могли ілюструвати положення покійника у могилі [4, с. 65–66].

Шанування стоп було відоме й пізніше. Наприклад, одна з архітектурних пам'яток описана Геродотом: «Проте, що викликає здивування, крім рік (і безмежного простору їй рівнин), про це я розповім: біля ріки Тіра на скелі показують слід Гераклової ноги, схожий на слід людської ноги, але він завбільшки в дві стопи» [1, с. 199]. Очевидно, що для місцевого населення пам'ятка мала сакральне значення. Геродот же дає таку назву їй, оскільки для греків було притаманним місцевих богів ототожнювати зі своїми владарями.

Поклоніння стопі практикується й буддистами. Ця практика відома також серед народів Південного Кавказу. Наприклад, серед талишів існує вшанування відбиток стоп імама Алі на камені. Цей символ підкреслював сакральний зв'язок людини з родом імама [9, с. 114].

Одну з найцікавіших етнографічних паралелей знайдено у слов'ян. «Щоби полегшити небіжчикові цей перехід (у потойбіччя), після його смерті будували місток через струмок, на якому іноді – зокрема в Білорусі – вирізали зображення відбитку людської стопи» [2, с. 253].

Власне тлумачення зображень стоп із поховань інгульської катакомбної культури свого часу було запропоноване Н. Довженко і О. Солтисом. Дослідники вважають, що «стопи» в обряді виконують роль оберіга. С. Ж. Пустовалов, слідом за М. Ричковим, трактує «стопи» у катакомбах як вмістилище душ померлих, утілення їхніх найліпших якостей [10, с. 95]. На думку В. Лазаренка, поодинокі «стопи» у Причорномор'ї пов'язані зі Змієм та Світовим деревом.

У символіці стоп відбилися формування індоарійського світогляду, уявлення про Верховного бога і першопредка – змія, а стопи були відображенням цього процесу. Цей ритуал був частиною культу предків [5, с. 95].

Отже, феномен «Стоп Вішну» є перспективною темою, яка потребує окремого ґрунтовного, насамперед джерелознавчого, дослідження. Цей феномен потрібно розглядати у широкому історико-культурному контексті. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу прояснити релігійне життя та ідеологію катакомбних племен, наблизитися до розв'язання проблеми етнічної приналежності давніх скотарів.

Джерела та література

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
2. Гейштор А. Слов'янська міфологія. Київ: «КЛІО», 416 с.
3. Довженко Н. Д., Солтыс О. Б. О традиции изображения «стоп» в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья. *Катакомбные культуры Северного Причерноморья*. Київ: ИА НАН УССР, 1991. С. 117–127.
4. Кореневский С. Н. Культ стопы у племен юга Восточной Европы и Предкавказья в эпоху энеолита и бронзы (археологические источники и некоторые вопросы развития древних верований). *Погребальный обряд. Реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений*. Москва, 1999. С. 54–77.
5. Лазаренко В. Г. Ахилл – бог Северного Причерноморья. Ижевск: Шелест, 2018. 416 с.
6. Мельник О. О. Кургани Криворіжжя. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 474 с.
7. Небрат С. Г. Охра в погребальном обряде катакомбных культур Северного Приазовья. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*. 2011. Вип. 2. С. 121–125.
8. Небрат С. Г. Охра в погребальной практике племен ингульской катакомбной культуры. *Україна у світовому історичному просторі*. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 20 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 15–18.
9. Оришев А. Б., Мамедов А. О. Талыши: мифологическая картина мира этноса. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2015. № 2(64). С. 110–116.
10. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ: Шлях, 2005. 412 с.

Забавін В'ячеслав, Небрат Сергій
Маріупольський державний університет

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПІВДНІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2021 Р.

У польовий сезон 2021 р. археологічна експедиція Маріупольського державного університету (АЕ МДУ) проводила розкопки та археологічні розвідки у Північному Приазов'ї. Було здійснено дослідження двох курганів біля с. Комишувате на території Мангушської територіальної громади Маріупольського району Донецької області (землі колишньої Комишуватської сільської ради Мангушського району). Задачею розвідки були натурні обстеження пам'яток археології